

Daria Ławrynow
Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków
daria.lawrynow@ijp.pan.pl

KREOWANIE NEGATYWNEGO OBRAZU INSTYTUCJI RELIGIJNYCH W POLSKOJĘZycznej PROPAGANDZIE RADZIECKIEJ OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO (NA PODSTAWIE CZASOPISMA „BEZBOŻNIK WOJUJĄCY”)

Słowa kluczowe: propaganda antyreligijna, „Bezbożnik Wojujący”, czasopiśmiennictwo radzieckie, prasa polskojęzyczna w ZSSR

Keywords: anti-religious propaganda, „Bezbożnik Wojujący” newspaper, Soviet periodical press, Polish press in Soviet Union

Celem artykułu jest analiza mechanizmów, za pomocą których polskojęzyczna propaganda radziecka kreowała obraz instytucji religijnych. Omówione zostaną teksty z czasopisma „Bezbożnik Wojujący”¹ ilustrujące propagandową interpretację wpływu tych instytucji na społeczeństwo radzieckie. Podjęta zostanie próba odpowiedzi na pytanie, za pomocą jakich środków językowych kreowano ów obraz. Instytucje religijne rozpatrzę tu zgodnie z definicją przedstawioną w Encyklopedii PWN: „[...] organizacje religijne, takie jak: Kościoły, wyznania (denominacje), stowarzyszenia, bractwa, zakony, sekty, lokalne wspólnoty wiernych, [...] gmina (pierwotne chrześcijaństwo)” (EPWN).

Materiał źródłowy stanowią wszystkie dostępne numery czasopisma „Bezbożnik Wojujący”, które ukazywało się w Moskwie w latach 1929–1935: nr 1 z 1929 r., nr. 1–3 i nr przeciwwielkanocny z 1930 r., nr. 1–11/12 z 1931 r., nr. 1–12 z 1932 r., nr. 1–6 z 1933 r., nr 1 i nr. 3–6 z 1934 r. oraz nr. 1–3 z 1935 r. Podczas analizy pominięto jedynie nr 2

¹ Dalej też: BW.

z 1934 r. ze względu na bardzo słabą czytelność tekstu. Poszczególne numery zostały przetworzone z plików graficznych na tekstowe z wykorzystaniem oprogramowania OCR, następnie utworzono z nich korpus lingwistyczny za pomocą aplikacji Korpusomat (<https://korpusomat.pl/>; Kieraś, Kobyliński 2021). Zastosowano metodę analizy jakościowej skoncentrowanej na wyodrębnieniu głównych sposobów kreowania negatywnego obrazu instytucji religijnych.

Publikacje językoznawcze na temat radzieckiego czasopiśmiennictwa antyreligijnego wydawanego w międzywojniu są nieliczne. Wśród artykułów na ten temat warto wymienić szkice: Krzysztofa Rutkowskiego na temat wyrażenia *служитель культа* (Rutkowski 2006), Olesi D. Surikowej poświęcony modyfikacjom semantycznym leksemów *безбожник* i *беззаветный* (Surikova 2014), prace Kateriny W. Korotič dotyczące ideologizacji języka w prasie radzieckiej, również tej antyreligijnej (Korotič 2006, 2012) czy artykuł Ołeny Witryńskiej (Vitrins'ka 2014). O propagandzie antyislamskiej w czasopiśmiennictwie radzieckim traktuje publikacja Fanny E. Bryan z 1992 r. (Bryan 1992). Propaganda polityczna w polskiej prasie jest tematem monografii Ireny Kamińskiej-Szmaj (Kamińska-Szmaj 1994).

Propagandzie antyreligijnej w PRL poświęcony został natomiast artykuł Elżbiety Kosobudzkiej pt. *Propaganda językowa jako narzędzie walki władz PRL z Kościołem katolickim na Lubelszczyźnie* (Kosobudzka 2012). Zagadnieniom radzieckiej propagandy antyreligijnej poświęcono też prace z innych dziedzin badawczych, głównie historycznych (np. Peris 1998; Froese 2004; Andruśak 2015; Kostiv 2017). Na temat prasy polskojęzycznej wydawanej w międzywojennym ZSRR powstały monografie: *Polskojęzyczna prasa na Ukrainie sowieckiej w latach 1918–1939. Przegląd tytułów i treści* (Dzięgiel et al. 2016), *Słownictwo „Trybuny Radzieckiej” wydawanej w Moskwie w latach 1927–1938* (Graczykowska 2018) czy praca doktorska Anny Bubko (Bubko 2010), opracowanie on-line z wyborem tekstów prasowych (Dzięgiel 2016a), a także m.in. prace Andrzeja Ślisza (Ślisz 1968) i Krystyny Sierockiej (1963, 1966, 1968), artykuły: Jarosława Daszkiewicza (1966), Jerzego Myślińskiego (1972), Tamary Graczykowskiej (np. 2015, 2016, 2019, 2021), Ewy Dzięgiel (np. 2016b, 2016c, 2017, 2021).

Ponieważ czasopismo „Bezbożnik Wojujący” nie było wcześniej badane, należy przedstawić jego krótki opis prasoznawczy. Wydawane było w Moskwie w latach 1929–1935 przez organ Sekcji Antykatolickiej przy Centralnej Radzie Związku Bezbożników Wojujących, następnie Centralnej Rady Związku Bezbożników Wojujących (Sierocka 1968: 58). Adresowano je do polskojęzycznej ludności w ZSRR. „Bezbożnik Wojujący” wpisywał się w szeroką sieć oficjalnej prasy propagandowej o profilu antyreligijnym. W języku rosyjskim wydawano następujące tytuły: gazetę „Безбожник” (1922–1934, 1938–1942) i oddzielne czasopismo o tym samym tytule (1926–1941), ponadto wychodził „Безбожник у станка” (1923–1932), a także kilka innych pomniejszych tytułów (Episkoposov: 11–34, 110–111, 133–140, 210, 229; Stykalin, Kremenskaâ 1963: 72–80). Oprócz wydania polskojęzycznego istniały także liczne inne wersje językowe pism antyreligijnych, m.in. azerskie, białoruskie, gruzińskie,

łotewskie, ukraińskie i uzbeckie (ibid.). Służyły one propagandzie konkretnych haseł antyreligijnych skierowanej do zróżnicowanej narodowo i językowo populacji kraju (Dzięgiel et al. 2016: 56).

„Bezbożnik Wojujący” ukazywał się z różną częstotliwością. W roku 1929 wyszedł tylko jeden numer czasopisma, w latach 1930–32 było ono miesięcznikiem, a w latach 1933–35 – dwumiesięcznikiem. Funkcję redaktora naczelnego pełnili kolejno: J. Ostrowski, Bolesław Przybyszewski (syn Stanisława Przybyszewskiego), S. Kraiński, Oryn, Jan Wiślak. W ostatnim numerze jest mowa jedynie o kolegium redakcyjnym bez podanych nazwisk². Do stałych autorów należeli m.in. Jewgienij Bielajew, Stefan Biernacki (Stanisław Bilski), Jemieljan Jarosławski, Maciej Stubieda, M. Kobecki (nie udało się ustalić imienia), a także liczni korespondenci terenowi. Większość tekstów stanowił oryginalny materiał autorski, ważne miejsce zajmowały informacje lokalne ze wsi radzieckich zamieszkiwanych przez ludność polskiego pochodzenia.

Początkowo czasopismo miało niejako charakter wprowadzający, osławiający z tematyką. Dominowały artykuły poświęcone metodom prowadzenia „pracy antyreligijnej” oraz konkretnym zagadnieniom, np. religia a gospodarka socjalistyczna, religia a nauka. Sporo miejsca zajmowały korespondencje lokalne o „antyradzieckiej” działalności kleru i osób wierzących, a także wyselekcjonowane wiadomości ze świata, poświęcone tamtejszym Kościołom. Służyły one zaszczepieniu w czytelniku przekonania, iż wszystkie organizacje religijne mają „wrogi klasowo” charakter i podobne metody działania. Nieregularnie uzupełniano wymienione rubryki korespondencjami zagranicznymi i przedrukami z polskiej prasy.

Publikowano materiały o charakterze demaskatorskim dotyczące pochodzenia religii, historii doktryn, obrzędów. Wzorem rosyjskiego pisma „Безбожник” co jakiś czas zamieszczano trawestacje opowieści biblijnych (tzw. wesołe ewangelie) i prześmiewcze omówienia doktryn wiary (np. BW 1929/1: 9–11, BW 1932/12: 4–6, por. np. „Безбожник” 1926/1: 8–10, 1926/2: 8–10). Nie są to przedruki ani tłumaczenia, łączy je styl narracji i tematyka. Zamieszczano również, podobnie jak w periodykach rosyjskich i ukraińskich, wyznania byłych duchownych potępiających swoje dawne środowisko i religię. Publikowano artykuły popularnonaukowe, których celem było szerzenie wiedzy, ale też polemika z doktrynami religijnymi. Czasopismo było wzbogacane o utwory beletrystyczne i satyryczne ilustracje, m.in. ukazujące przywary przypisywane przedstawicielom stanu duchownego. Zawierały stosowny komentarz, który miał na celu wzmocnienie przekazu propagandowego (Kiškina 2021: 44–47).

2 Zmiany nazwisk i przyjmowanie pseudonimów były częstą praktyką. W związku z tym trudno jest ustalić prawdziwe personalia redaktorów i autorów, a nawet ich pełne imiona. W takich przypadkach w niniejszym artykule podano jedynie inicjały imion bądź same pseudonimy. Zmiany redaktorów i autorów, roszady kadrowe były skutkiem represji okresu stalinowskiego, w wyniku których np. B. Przybyszewski i J. Wiślak (właściwie Jan H. Hempel) zostali aresztowani, a następnie rozstrzelani w 1937 r.

Warto zaznaczyć, iż w latach 20. i 30. to prasa była podstawowym środkiem masowego przekazu. Jednak gazety i czasopisma nie docierały do szerokich mas ludności, a spora grupa osób, do których był adresowany przekaz propagandowy (robotnicy, chłopci), była niepiśmienna (Dzięgiel et al. 2016: 63–65). Stąd organizowane odgórnie akcje głośnego czytania artykułów czy wezwania do masowej prenumeraty czasopism. Prasa radziecka drukowała teksty o charakterze perswazyjnym, o dominującej funkcji nakłaniającej, szerząc państwową ideologię. Stwarzano własne praktyki komunikacyjne poprzez kreowanie propagandowego obrazu rzeczywistości (Brooks 2006: 228–231).

W niniejszym szkicu artykuły z pisma „Bezbożnik Wojujący” będą rozpatrywane jako przykłady tekstów propagandowych, których celem było kreowanie i rozpowszechnianie określonego obrazu rzeczywistości. Przyjęto definicję propagandy zaproponowaną przez I. Kamińską-Szmaj, wedle której propaganda stanowi „[...] zorganizowane, przemyślane, długotrwałe rozpowszechnianie, popularyzowanie, szerzenie idei, doktryn, teorii, myśli, poglądów, zachowań społecznych itp., by nakłonić ludzi do zmiany postaw, poglądów itp.; skłonić do konkretnych działań w interesie nadawcy”, zatem przekaz propagandowy ma charakter jednokierunkowy (por. Kamińska-Szmaj 2004: 15–17). Jednakże definicję tę należy uzupełnić. Ponieważ ZSRR był państwem totalitarnym, monopartyjnym, a wszystkie oficjalne organy prasowe prezentowały jednolity przekaz, należałoby mówić o medialnym obrazie świata w państwie totalitarnym.

Podczas niecałych sześciu lat wydawania czasopisma środki językowe stosowane w celu kreacji wizerunku instytucji religijnych powtarzały się. Pejoratywnego obrazowania instytucji religijnych dokonywano zarówno za pomocą środków wskazujących bezpośrednio na „wrogi” i „obcy” (w sensie klasowym) charakter tychże, jak i za pomocą opisu działalności oraz postaw ich przedstawicieli. Wszystkie religie i ich struktury były przedstawiane w jednakowo negatywnym świetle. Nie odnotowano tu jakiegokolwiek gradacji „wrogości”, natomiast wielokrotnie powtarzają się różne warianty twierdzenia o „kontrrewolucyjnej roli wszystkich religii”. Większość materiałów z BW odnosiła się do Kościoła katolickiego, nie zabrakło jednak materiałów dotyczących Cerkwi prawosławnej i greckokatolickiej. Starano się piętnować je jako instytucje szkodliwe zarówno społecznie, jak i politycznie. Kościół był określany m.in. jako „potężna organizacja otumaniania mas” (BW 1931/6: 2); „odwieczny, okrutny i mściwy wróg rewolucji, postępu, nauki i wolnej myśli ludzkiej” (BW 1929/1: 5); „czarna »międzynarodówka«, posiadająca wpływy we wszystkich najbardziej odległych zakątkach kuli ziemskiej” (BW 1934/4: 4). Opisowi Cerkwi towarzyszą natomiast takie określenia jak „ostoja ciemnoty i zacofania” (BW 1931/3–4: 22); „dom obłudy” (BW 1931/11–12: 21).

Stosowano metafory ukazujące sposób działania instytucji religijnych, np. „sklepik handlujący blekotem” (BW 1930/nr przeciwwielkanocny: 6); [świątynie] – „jaskinie zbójckie” (BW 1929/1: 11); [duchowni] – „fabrykanci siwuchy” (BW 1934/3: 14);

[kościół] – „targowiska dusz ludzkich” (BW 1930/2: 13). Częste są w tej grupie odniesienia do działalności handlowej, ale też do różnych metod oszustwa.

Opis budowano także poprzez określenie stosunku organizacji religijnych do państwa radzieckiego:

Budownictwo socjalistyczne, rewolucja kulturalna posiadają w organizacjach religijnych złośliwego wroga (BW 1929/1: 2);

Religia i organizacje religijne są do tej chwili hamulcem w posuwaniu się naprzód klasy robotniczej i chłopstwa, są osłoną przeżytych pozostałości żywiołów kapitalistycznych, są wyrazem ich ideologii (BW 1934/3: 3);

Kościół bynajmniej nie ukrywa swej antyrewolucyjnej roli (BW 1933/4: 13);

W ataku międzynarodowego kapitału przeciw rewolucyjnemu ruchowi robotniczemu i przeciw ZSRR, organizacje religijne, jej otumanianie w osobie papieża i innych władców kościoła, grają nie małą rolę (BW 1931/2: 11).

W czasopiśmie pojawiają się liczne przykłady wrogich działań i zamierzeń Kościoła i duchowieństwa:

Głównym celem kościoła katolickiego jest zburzenie państwa budownictwa socjalistycznego. Kościół wydaje ogromne środki na propagandę i organizację interwencji przeciw ZSRR (BW 1932/4–5: 6);

Papież [...] wykonując wolę kapitalistów, ogłosił odezwę, wzywającą do wyprawy krzyżowej przeciw ZSRR. Przyłączyli się do niego klechy, księża i rabini wszystkich krajów [...]. Chcą oni złamać nasze budownictwo, przeszkodzić likwidacji kułactwa i w rezultacie zamienić nasz kraj na swą posiadłość kolonialną (BW 1930/nr przeciw-wielkanocny: 3).

Wskazywano na rzekome powiązania z „wrogim elementem”, agenturalny charakter miejscowych instytucji, np.:

Wszystkie przedsięwzięcia władzy radzieckiej napotykają na wściekły opór organizacji religijnych (BW 1929/1: 2);

Kościół, meczet, cerkiew, bóżnica, sekciarski dom modlitwy są punktami oparcia kułaka, nepmana i białogwardzisty. Marzą oni o skupieniu wokół nich wszystkich ciemnych sił dla stawienia oporu zaostrzającej się walce klasowej, marzą o zamienieniu tych miejsc na punkty oparcia dla powrotu władzy kapitalistów (ibid.);

Religia i organizacje religijne są najaktywniejszymi pomocnikami elementów kapitalistycznych, naszych wrogów klasowych w ich działalności kontrrewolucyjnej (BW 1930/3: 7).

Opis dopełniały kategoriyczne stwierdzenia: „Kościół był i jest agentem imperia-
lizmu” (BW 1932/4–5: 6) i epitety: „wierny pies kapitału” (BW 1934/4: 4); „sojusznik
monarchistów i faszystów” (BW 1931/6: 2). W czasopiśmie często podkreślało się,
iż Kościół czy Cerkiew ogrywiają *rolę klasową*, którą należy *ujawniać i tłumaczyć*
mieszkańcom wsi radzieckich. W ten sposób instytucje religijne były „demaskowa-
ne” – stawały się *wrogiem klasowym*. Czasopismo apelowało do czytelników: „Pisz-
cie o działalności naszych wrogów klasowych – klechów i organizacji religijnych
u Was, na miejscu” (BW 1930/3: 16).

Kościół oraz Cerkiew od zawsze miały też wspierać władzę elit:

Kościół, w szczególności cerkiew prawosławna była składową częścią samodzierża-
wia i policyjnego aparatu państwowego, dławiącego i ujarzmiającego lud pracujący.
Cerkiew była jedną z twierdz samodzierżawia carskiego (BW 1932/3: 3);

W cerkwi prawosławnej rząd carski miał swego wiernego sługę (BW 1935/2–3: 11);

Kościół stara się przekonać masy pracujące, że państwowy ustrój burżuazyjny od-
powiada ustrojowi „państwa niebieskiego” [...]. Kościół i burżuazja dowodzą, że tak
jak bogowie są królami w niebie, to dyktatorzy faszystowscy są królami na ziemi
(BW 1933/4: 13).

Przy opisie Cerkwi w wyżej przytoczonych cytatach posłużono się czasem prze-
szłym, a Kościoła – teraźniejszym. Może to sugerować, iż z „wrogiem” lokalnym
już sobie poradzono, obalając rząd carski, natomiast nadal aktualne pozostaje za-
grożenie ze strony Kościoła, będącego częścią międzynarodowej sieci powiązań.
Mogą o tym świadczyć również inne cytaty, wskazujące na antyradziecki i antyro-
botniczy charakter działalności Kościoła za granicą, np.:

[...] są wypompowywane przez księży olbrzymie ilości pieniędzy. [...] środki te zuży-
wane są [...] na najważniejszą w tej chwili akcję kościoła katolickiego, na wszelkiego
rodzaju przygotowania do interwencji przeciwko znenawidzonemu przez kościół
„państwu antychrysta”, czyli przeciwko ZSRR. A w akcji tej przenikanie do wnętrza
ZSRR, udzielanie pomocy elementom kułackim, pisanie po całym świecie najbez-
czelniejszych oszczerstw na nasz Związek, przeszkadzanie kolektywizacji i pomaga-
nie wszelkiego rodzaju szkodnikom, sabotażystom i szpiegom (ibid.);

Pośród wszystkich organizacji religijnych, pracujących z ramienia burżuazji nad
ogłupianiem, dezorganizowaniem i demoralizowaniem mas pracujących w Polsce,
na miejscu naczelnem stoi kościół katolicki – polska sekcja olbrzymiej watykańskiej
międzynarodówki kontrrewolucyjnej (ibid.);

We Włoszech, Polsce, Austrii, na Węgrzech i w ogóle wszędzie kościół katolicki gor-
liwie wspomaga faszyzm, tak samo, jak i on, dąży do zdławienia ruchu robotniczego
(BW 1933/3: 11).

Podobnie Kościół protestancki miał sprzyjać Adolfowi Hitlerowi: „cały aparat kościoła protestanckiego jest na usługach faszyzmu” (ibid.); „kierownictwem niemieckiego kościoła ewangelickiego (protestanckiego) zawładnęła skrajna frakcja nacjonal-socjalistyczna” (BW 1934/1: 13). Natomiast Cerkwi działającej na terenach Rzeczypospolitej przypisywano sprzyjanie polskiemu rządowi w jego polityce skierowanej przeciwko ukraińskim mieszkańcom ówczesnych ziem polskich: „W chwili zacieklej walki mas Ukrainy Zachodniej przeciwko faszyzmowi cerkiew prawosławna pokazała, że jest ona tylko narzędziem w rękach siepaczy faszystowskich” (BW 1931/7: 7), stanowiła ona według autorów artykułów narzędzie „całego rządu faszystowskiego dążącego do zakucia w kajdany ukraińskie masy pracujące przy pomocy cerkwi prawosławnej” (ibid.). Rząd polski określano w czasopiśmie mianem „faszystowskiego”, co stawiało Józefa Piłsudskiego w jednym szeregu z Adolfem Hitlerem i Benito Mussolinim.

W powyższych przykładach mamy do czynienia z nagromadzeniem środków językowych, głównie opisowych, kreujących obraz instytucji religijnych tworzących sieć powiązań międzynarodowych, dysponujących środkami pieniężnymi i ściśle współpracujących z burżuazją. Kościół *przeszkadza, dezorganizuje, przenika, oślepia*, czyniąc to we współpracy z wszelkim „wrogiem”, któremu *udziela pomocy*, którego *wspomaga*, ale też działa z jego inspiracji.

Charakterystykę dopełniają nacechowane określenia aktywności i roli Kościoła: „kontrewolucyjna robota” (BW 1935/1: 16); „szkodnicza działalność” (ibid.); „faszyzacja” (BW 1933/3: 11); „podła rola” (ibid.), oraz jego powiązań: „ciaśniejszy sojusz kościoła z faszyzmem” (BW 1934/3: 7); „ściśły związek kościoła z kapitałem” (ibid.: 15). Uzupełniono ją też stosownym przymiotnikiem wskazującym na bliski stopień powiązań z „wrogiem”.

Przykłady sugerują, iż instytucje religijne są *ślugami, sojusznikami, narzędziem, podporą* wszelkich sił uznawanych za wrogie. Kościół czy Cerkiew zostały więc wpisane w dychotomię propagandowego obrazu świata, gdzie socjalizm/komunizm stał w jednym szeregu z postępem, oświeceniem. Na przeciwnym biegunie znajdowały się wszelkie „przeżytki”, przypisywane przedrewolucyjnej Rosji oraz ówczesnym państwom kapitalistycznym: wyzysk, nędza, cierpienie, zabobon. Odzwierciedla to także jeden z tytułów artykułów: *Kościół czy komuna! Kropidło czy traktor!* (BW 1929/1: 6).

Kolejny obiekt pejoratywnego obrazowania stanowiły lokalne świeckie organizacje religijne, takie jak tercjarze i kółka różańcowe³. Niekiedy stosowano wobec nich

3 Zrzeszenia tercjarzy, tzw. trzecie zakony, podobnie jak kółka różańcowe, stanowiły stowarzyszenia religijne organizowane przez Kościół katolicki, a gromadzące osoby świeckie. Działalność tercjarzy, rodzaju świeckiego zakonu, bazowała na regule wybranej instytucji zakonnej. Kółka różańcowe natomiast organizowały się celem wspólnej modlitwy osób świeckich (Bar 1969; Białý 2018: 220–225).

formy lekceważące: *tercjarstwo, sekciarze*. Sugerowano, iż ich działalność ma na celu szkodenie gospodarcze socjalistycznej i ustrojowi państwa:

Pod płaszczykiem religii i najrozmaitszych świąt, tercjarze oraz kółka religijne będą odciągali kolektywników i jednostkowców od pracy (BW 1932/6: 2);

Tercjarze [...] występują w obronie szpiegów, kontrrewolucjonistów, bronią kułaków – wyzyskiwaczy (BW 1931/3–4: 11);

[...] tercjarze, sekciarze i członkowie kół różańcowych [...] na wsi dążą do poderwania organizacyjno-gospodarczego wzmocnienia kolektywów, ażeby zerwać kolektywizację (BW 1932/1: 15);

Organizowany przez kler zakon tercjarzy i kółka różańcowe usiłują na wszelki sposób zahamować budownictwo kolektywów, przedostając się do nich, rozkładając je od wewnątrz (BW 1932/12: 2);

We wsi istnieją dwa kółka różańcowe, którym przewodzą kułacy i tercjarze, starający się poderwać kolektywizację i wszystkie przedsięwzięcia władzy radzieckiej [...] zbierają się i agitują młodzież, by szła na nabożeństwa. Niedawno na przykład zgromadzili młodzież, urządzili pijatykę i prowadzili agitację przeciwko kolektywowi (BW 1931/7: 13).

Duchowni i osoby wierzące zostali zestawieni także w jednym szeregu z sugerowanymi wrogami socjalizmu: „Kułak, ksiądz, rabin, pop, tercjarze, sekciarze i członkowie kół różańcowych wspólnie agitują przeciwko nowemu życiu. Są oni wrogami klasowymi i usiłują szkodzić budownictwu socjalistycznemu” (BW 1932/1: 15), i scharakteryzowani w sposób bezpośredni, a przypisywane im cele zostały jasno określone:

Tercjarze i kółka różańcowe – to agenci wroga klasowego, kułactwa, spekulantów i imperializmu polskiego, przygotowującego krwawą wojnę przeciwko Związkowi Radzieckiemu, by napowrót ustanowić u nas władzę obszarników i panów, by zaprzęgnąć chłopów w jarzmo niewoli (BW 1931/3–4: 12);

Pobudką założenia zakonu tercjarzy była potrzeba wykorzenienia nastrojów rewolucyjnych wśród mas. Tercjarze winni byli nie dopuścić rozdziału majątków obszarniczych i kościelnych, utrzymać władzę kościoła, nie pozwolić proletariatu wziąć władzę w swoje ręce. Oto cele i zadania jakie kościół rzymsko-katolicki postawił przed tercjarstwem (ibid.: 10–11).

Taki emocjonalny język miał za zadanie odpowiednio nastrajać czytelnika, budować niechęć i kreować negatywny obraz świeckich organizacji religijnych. Służyły temu również czasowniki charakteryzujące ich działalność, np. *podrywają kolektywizację, prowadzą kontrrewolucyjną/wrogą/szkodniczą robotę, usiłują walczyć z kolektywizacją*. Często podkreślało się, iż sekty czy kółka różańcowe działają razem z Kościołem i kułakami albo z ich inspiracji.

Wyzyskuje on [wróg klasowy – D.Ł.] w swoich celach [...] kler, tercjarzy, kółka różańcowe i szkaplerza, posty, obrzędy, obyczaje i zabobony religijne, aby wstrzymać ludzi od pracy, zniechęcić ich do historycznego dzieła przebudowy socjalistycznej na wsi (BW 1932/2: 3);

Kułak wściekle przeciwstawia się, organizując do pomocy tercjarzy, kółka różańcowe itd. [...] Tercjarze ściśle wypełniają wszelkie zlecenia i rozkazy księży, które tym dyktuje z kolei imperializm polski (BW 1931/3–4: 12).

Jak zatem można wnioskować na podstawie analizowanych tekstów, negatywny obraz instytucji religijnych kreowano za pomocą zróżnicowanych środków językowych. Najczęściej posługiwano się rozbudowanymi formami opisu, wykorzystywano epitety, negatywnie nacechowane leksemy, metafory. Miały one sugerować obcość klasową i wrogi stosunek do państwa radzieckiego. Starano się ukazać negatywną rolę Kościoła, Cerkwi i świeckich organizacji o charakterze religijnym zarówno w przeszłości, jak i obecnie. Teksty zazwyczaj miały charakter piętnujący. Koncentrowano się na negatywnej roli, określanej jako kontrrewolucyjna, rzekomych powiązaniach z lokalnymi i zagranicznymi „wrogami klasowymi”. Tworzyło to obraz instytucji, których atrybutami były ‘sabotaż’, ‘szpiegostwo’, ‘wroga agitacja’, ‘otumanianie’, ‘chciwość’, ‘wspieranie burżuazji’. Działalność instytucji religijnych wpisano w ogólny kontekst ideologiczny, w dychotomię my – oni. Teksty miały na celu jednoznaczne napiętnowanie opisywanych instytucji za pomocą odpowiednio dobranych środków językowych. Język tekstów był kategoryczny, oceniający, często oparty na wypowiedzeniach z prostą predykcją, przypisujących obiektowi określone cechy albo sposób działania.

Literatura

- ANDRUŠAK R.I., 2015, *Radâns’kî antikatolic’kî drukovani vidannâ na Podilli v 1920–h rr.*, „Osvita, Nauka i Kul’tura na Podilli. Zbirnik naukovih prac” 22, s. 183–190.
- BAR J.R., 1969, *Nowe formy zrzeszeń katolików świeckich w XIII wieku*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny” 12, nr 3/4, s. 201–213.
- BIAŁY A., 2018, *Mniejszość polska na Białorusi Sowieckiej w latach 1921–1939*, Przasnysz.
- BROOKS D., 2006, „*Lûde, kotorye ne čitaût gazet, nado moral’no ubivat’ na meste*”, [w:] H. Guenther, S. Khensgen (red.), *Sovetskaâ vlast’ i media. Sbornik statej*, Sankt-Petersburg, s. 228–241.
- BRYAN F.E., 1992, *State Efforts to Undermine Religious Allegiances. Themes and Arguments of Anti-Islamic Propaganda during the Soviet Period*, Urbana.
- BUBKO A., 2010, *Prasa polskojęzyczna na terenie Sowieckiej Białorusi od roku 1919 do połowy lat 30. XX wieku*, rozprawa doktorska, mszps.
- DASZKIEWICZ J., 1966, *Prasa polska na Ukrainie Radzieckiej. Zarys historyczno-bibliograficzny*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 5, nr 2, s. 84–137.
- DZIĘGIEL E. (red.), 2016a, *Prasa polskojęzyczna w początkach sowietyzacji Ukrainy. Wybór źródeł*, [on-line:] <https://prasapolukr.ijp.pan.pl/> (dostęp: 13 I 2022).

- DZIĘGIEL E., 2016b, *Przymiotnik czerwony w polskojęzycznej prasie wydawanej na Ukrainie sowieckiej w latach 20. i 30. XX wieku*, „Acta Baltico-Slavica” 40: *Pogranicze bałtycko-słowiańskie w aspekcie leksykalnym i leksykograficznym*, s. 206–231.
- DZIĘGIEL E., 2016c, *Zmienne losy przymiotników sowiecki i radziecki w polskojęzycznej prasie wydawanej na Ukrainie sowieckiej w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku*, „Język Polski” XCVI, s. 108–118.
- DZIĘGIEL E., 2017, *Polityka w zwierciadle języka – stalinizacja prasy polskojęzycznej wydawanej na Ukrainie sowieckiej na przełomie lat 20. i 30. XX wieku*, [w:] V. Patráš (red.), *Sociokultúrne aspekty v slovanských jazykoch. Zborník príspevkov z 3. medzinárodnej vedeckej konferencie v cykle Slovanské jazyky v sociolingvisticom ponímaní Komisie pre sociolingvistiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov, konanej 5.–6.9. 2016 v Banskej Bystrici*, Banská Bystrica, s. 51–62.
- DZIĘGIEL E., 2021, „Sierp”, „Młot”, „Trybuna Radziecka”. Tytuły polskojęzycznej prasy wydawanej w międzywojennym ZSRR, „Acta Baltico-Slavica” 45: *Kontakty językowe i kulturowe w Europie. Stan badań i nowe perspektywy badawcze*, art. 2531, <https://doi.org/10.11649/abs.2531>.
- DZIĘGIEL E., CZARNECKA K., KOWALSKA D.A., YANUSHEVSKA L., 2016, *Polskojęzyczna prasa na Ukrainie sowieckiej w latach 1918–1939. Przegląd tytułów i treści*, Kraków.
- EPISKOPOSOV: M.Ė. Birûkova, O.D. Golubeva, I.B. Graečeva, T.S. Grigor’anc, G.L. Episkoposov (predsedatel’), S.A. Erzin, I.V. Efibovskij, E.V. Ivanova, R.N. Rozina, E.V. Stroeva, A.I. Serebrennikov, A.A. Hrenkova (red.), *Gazety SSSR 1917–1960. Bibliografičeskij spravočnik*, t. 1, Moskva 1970.
- EPWN: *Encyklopedia PWN*, [on-line:] <https://encyklopedia.pwn.pl/> (dostęp: 1 XI 2021).
- FROESE P., 2004, *Forced Secularization in Soviet Russia. Why an Atheistic Monopoly Failed*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 43, nr 1, s. 35–50.
- GRACZYKOWSKA T., 2015, *O języku propagandy politycznej w prasie polskojęzycznej wydawanej w ZSRR w okresie międzywojennym (na materiale moskiewskiej „Trybuny Radzieckiej” i prasy na Białorusi Radzieckiej)*, [w:] W. Łysiak (red.), *Oblicza utopii, obłudy i załamania* 3, Poznań, s. 27–33.
- GRACZYKOWSKA T., 2016, *Uwagi o sowietyzmach w polszczyźnie etnicznej i radzieckiej w dwudziestoleciu międzywojennym (na materiale Encyklopedycznego słownika wyrazów obcych. Pochodzenie wyrazów, wymowa, objaśnienia pojęć, skróty, przysłowia, cytaty Trzaski, Everta, Michalskiego i moskiewskiej „Trybuny Radzieckiej” z lat 1927–1938)*, „Acta Baltico-Slavica” 40: *Pogranicze bałtycko-słowiańskie w aspekcie leksykalnym i leksykograficznym*, s. 232–262.
- GRACZYKOWSKA T., 2018, *Słownictwo „Trybuny Radzieckiej” wydawanej w Moskwie w latach 1927–1938*, Bydgoszcz.
- GRACZYKOWSKA T., 2019, *Uwagi o typach sowietyzmów w prasie polskiej wydawanej w Rosji Radzieckiej w okresie międzywojennym (na przykładzie „Trybuny Radzieckiej”)*, „Prace Językoznawcze” XXI, nr 1, s. 35–49.
- GRACZYKOWSKA T., 2021, *Radzieckie ideologemy w prasie polskojęzycznej w ZSRR w okresie międzywojennym (na wybranych przykładach z „Trybuny Radzieckiej”)*, „Slavia Orientalis” LXX, z. 1, s. 155–165.
- KAMIŃSKA-SZMAJ I., 1994, *Judzi, zohydzja, ze czci odziera. Język propagandy politycznej w prasie 1919–1923*, „Z Prac Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego”, Wrocław.

- KAMIŃSKA-SZMAJ I., 2004, *Propaganda, perswazja, manipulacja. Próba uporządkowania pojęć*, [w:] P. Krzyżanowski, P. Nowak (red.), *Manipulacja w języku*, „Czerwona Seria Instytutu Filologii Polskiej UMCS”, t. 18, Lublin, s. 13–27.
- KIERAŚ W., KOBYLIŃSKI Ł., 2021, *Korpusomat – stan obecny i przyszłość projektu*, „Język Polski” CI, s. 49–58.
- KIŠKINA A., 2021, *Antireligioznaâ propaganda na stranicah žurnala »Bezbožnik«*, praca dyplomowa, mszps.
- KOROTIČ K.V., 2006, *Do problemi ideologičnoï kartini svitu (na materialì ukraïns'koï presi 20–30–h rr. XX stolittâ)*, „Visnik Harkivs'kogo Nacional'nogo Universitetu im. V.N. Karazina. Ser. Filologija” 47, nr 727, s. 235–239.
- KOROTIČ K.V., 2012, *Movni sposobi diskreditacij religij v radâns'komu diskursi (na materialì ukraïns'koï presi 20–30–h rokiv XX stolittâ)*, „Visnik Harkivs'kogo Nacional'nogo Universitetu im. V.N. Karazina. Ser. Filologija” 66, nr 1021, s. 220–225.
- KOSOBUDZKA E., 2012, *Propaganda językowa jako narzędzie walki władz PRL z Kościołem katolickim na Lubelszczyźnie*, „Rocznik Lubelski” t. XXXVIII, s. 107–119.
- KOSTIV M.B., 2017, *Antireligijna propaganda na špal'tah presi Černigivšini na počatku 30–h rr. XX st.*, „Literatura ta Kul'tura Polissâ. Zbirnik naukovih prac”, t. 88, „Istorični Nauki”, nr 8, s. 194–202.
- MYŚLIŃSKI J., 1972, *Prasa w języku polskim na Białorusi Radzieckiej 1921–1941. (Charakterystyka bibliograficzna i przegląd zawartości)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 11, nr 1, s. 97–116.
- PERIS D., 1998, *Storming the Heavens. The Soviet League of the Militant Godless*, Ithaca – London.
- RUTKOWSKI K., 2006, *O wyrażeniu служитель культа w języku rosyjskim okresu radzieckiego*, „Prace Językoznawcze” 8, s. 41–48.
- SIEROCKA K., 1963, *Z dziejów czasopiśmiennictwa polskiego w ZSRR („Kultura Mas” 1929–1937)*, Warszawa.
- SIEROCKA K., 1966, *Z kulturalnych i literackich dziejów lewicy polskiej w ZSRR w okresie 20-lecia międzywojennego*, Warszawa.
- SIEROCKA K., 1968, *Polonia radziecka 1917–1939. Z działalności kulturalnej i literackiej*, „Historia i Teoria Literatury. Studia” „Historia Literatury”, t. 21, Warszawa.
- STYKALIN S.I., KREMENSKAÂ I.K., 1963, *Sovetskaâ satiričeskaâ pečat' 1917–1963*, Moskwa.
- SURIKOVA O.D., 2014, *Slova bezbožnik i bezzavetnyj v diahronii russkogo diskursa*, „Političeskaâ Lingvistika” nr 1 (47), s. 250–264.
- ŚLISZ A., 1968, *Prasa polska w Rosji w dobie wojny i rewolucji (1915–1919)*, Warszawa.
- VITRINS'KA O.V., 2014, *Radâns'ka presa ta literatura 1920–30–k rr. âk instrument vplivu na religijnu svidomist' êvreiv Ukraïni*, „Visnik Nacional'nogo Tehnič'nogo Universitetu »HPI«. Zbirnik naukovih prac”, „Aktual'ni Problemi Istorii Ukraïni”, nr 25 (1068), s. 3–14.

Źródła

„Bezbožnik” 1926/1, 1926/2.

BW: „Bezbožnik Wojujący”, komplet numerów z lat 1929–35.

Creating a Negative Image of Religious Institutions in Polish-language Soviet Propaganda in the Interwar Period (Based on the Magazine "Bezbożnik Wojujący" ["Militant Atheist"])
Abstract

The main issue discussed in this article is the negative image of religious institutions present in Polish-language propaganda in the interwar period. The research is based on the analysis of Polish-language Soviet magazine "Bezbożnik Wojujący". It was published in USSR between 1929 and 1935. "Bezbożnik Wojujący" had some language variants (for example Georgian, Latvian, Russian, Ukrainian) and its main goal was anti-religious atheist propaganda among national minority communities. The magazine presented religious institutions as obscurantist, hypocritical, aimed at sabotage, and anti-Soviet. The objects of pejorativization included the Orthodox, Roman and Greek Catholic Churches, but also Protestants, members of locals sects, and certain Church initiatives such as the third order and the rosary circles. In the Soviet propaganda, which was based on Leninism, all religions were alien and hostile for working classes.